

УДК 159.923.32-053.67

МОРАЛЬНЕ ЗРОСТАННЯ ОСОБИСТОСТІ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ ЯК ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Липова К.О., аспірант кафедри консультативної та теоретичної психології
Інституту соціології, психології та соціальних комунікацій
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

У статті були розглянуті та вивчені підходи українських та російських психологів щодо морального зростання особистості в юнацькому віці. Попри те, що більшість вчених конкретно не займалися дослідженням цієї проблеми, нами були детально вивчено їхні наукові доробки, які в подальшому мали велике значення для нашого дослідження. Проблему морального розвитку молоді досліджували такі психологи, як П.М. Якобсон, Л.І. Божович, Р.М. Грабовська, М.І. Воловікова, І.Д. Бех, І.С. Булах, Л.М. Сокол та інші. Після аналізу наукових робіт було констатовано нерозривність між моральним та особистісним розвитком, визначено етапи морального зростання, умови становлення самосвідомості.

Ключові слова: моральне зростання, моральні переконання, моральна самосвідомість, моральний розвиток.

В статье были рассмотрены и изучены подходы украинских и российских психологов к проблеме нравственного роста личности в юношеском возрасте, которые изучали нравственный рост личности в юношеском возрасте. Несмотря на то, что большинство ученых конкретно не занимались исследованием этой проблемы, нами были детально изучены их научные труды, которые в дальнейшем имели большое значение для нашего исследования. Проблему нравственного развития молодежи исследовали такие психологи, как П.Н. Якобсон, Л.И. Божович, Р.М. Грабовская, М.И. Воловикова, И.Д. Бех, И.С. Булах, Л.М. Сокол и другие. После анализа научных работ была констатирована неразрывность между моральным и личностным развитием, определены этапы нравственного роста, условия становления самосознания.

Ключевые слова: моральный рост, нравственные убеждения, моральное самосознание, нравственное развитие.

Lypova K.O. MORAL GROWTH OF ADOLESCENT PERSONALITY AS A PSYCHOLOGICAL PROBLEM

Approaches of Ukrainian and Russian psychologists on moral growth of a personality in adolescence have been considered and studied in the article. Despite the fact that most scientists did not specifically examine the problem at hand, we had studied in detail their scientific works, which, subsequently, were of great importance to our study. The problem of moral development of young people was explored by such psychologists as P.M. Jacobson, L.I. Bozhovich, R.M. Hrabovska, M.I. Volovikova, I.D. Bekh, I.S. Bulakh, L.M. Sokol and others. After the analysis of scientific papers the continuity between moral and personal development have been stated, the stages of moral growth and conditions for self-consciousness formation have been defined.

Key words: moral growth, moral beliefs, moral identity, moral development.

Постановка проблеми. Соціально-політичні та економічні події, що відбуваються в останні роки в нашій країні, активно впливають на процес розвитку суспільної свідомості людей у сфері духовних і моральних відносин. Помітною стала деформація в системі ціннісних орієнтацій молодого покоління, що призвела до негативних змін та знизила значущість їхніх етичних норм і принципів у життєвому просторі. У молоді відмічається посилення егоїстичних тенденцій, низький рівень розвитку моральних цінностей і почуттів, викривлення моральної мотивації та спрямованості. А сучасному суспільству необхідна високоосвічена, ініціативна та активна молода людина, здатна творчо реформувати наше суспільство, збільшувати інтелектуальний потенціал країни, зберігати та продовжува-

ти нашу культуру, звичаї та традиції, піднімаючи моральний рівень держави загалом. Саме тому особистість юнацького віку має бути соціально захищеною, високоморальною, стійкою до негативних впливів середовища, здатною до засвоєння моральних норм та правил із метою протистояння спокусам. Важливо, щоб сучасна молодь була конкурентоспроможною та вмiла вирішувати труднощі й завдання, які ставить перед нею суспільство. А найголовнішим чинником у розвитку молоді людини є її здатність до саморозвитку та безперервного самовдосконалення. Цей процес має потужну силу саме в період юнацтва, адже під час цього періоду активно змінюється та ускладнюється система цінностей, трансформується моральна свідомість та спрямованість особистості.

Для юнацького віку характерним є перехід моральної свідомості особистості на вищий щабель її розвитку – ступінь свідомих моральних переконань. Молода людина обирає доцільні форми поведінки в різних ситуаціях, виходячи з власних моральних установок і переконань. Становлення моральних якостей юнаків тісно пов'язане з формуванням їхніх моральних ідеалів. Моральні ідеали виступають як взірці, з якими молоді люди зв'язуються в процесі свідомого самовиховання та самовдосконалення своєї особистості. Ідеали особистості юнацького віку стають більш узагальненими та усвідомлюються нею як певна система вимог до моральних якостей конкретної людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою морального розвитку молоді займалися російські та українські психологи (В.А. Аверін, І.Д. Бех, Л.І. Божович, М.Й. Боришевський, Б.С. Братусь, І.С. Булах, М.І. Воловікова, Р.М. Грановська, Л.В. Долінська, І.В. Дубровіна, Д.Б. Ельконін, О.М. Молчанова, Р.В. Павелків, О.І. Раєв, Л.І. Рувінський, Л.М. Сокол, В.О. Татенко, П.М. Якобсон, С.Г. Якобсон та ін.). Проте більшість вчених досліджували тільки окремі питання зазначеного процесу, вивчаючи й розв'язуючи більш складну загальнолюдську проблему – становлення моральної особистості. Тому нами було виокремлено наукові позиції деяких вчених, які певною мірою вивчали моральний розвиток особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи вивчення процесу становлення моральних уявлень юнаків, ми звернулися до наукових доробок Л.І. Божович. Основною думкою вченого щодо цього процесу є те, що фактори розвитку особистості не будуть дійсними, доки соціальні вимоги, які ставить до неї суспільство, та впливи навколишнього середовища не увійдуть у структуру власних потреб дитини. Виникнення потреби в здійсненні тієї чи іншої соціальної вимоги реалізується дитиною тільки в тому випадку, коли вона займає відповідне об'єктивне положення серед оточуючих і при цьому задовольняє власне суб'єктивне прагнення. Виховання морально-психологічних якостей дитини, згідно з положеннями Л.І. Божович, потребує як певної організації її мотиваційної сфери, так і поведінки, яка буде відповідати всім нормам і правилам соціуму. Саме безпосередня моральна мотивація, як зазначив учений, являє собою найвищий рівень у моральному розвитку особистості [4].

У концепції морального розвитку дитини С.Г. Якобсон простежується нерозривний зв'язок між особистісним та моральним

розвитком. Дослідник визначив норму як засіб подолання та попередження суперечностей, яка виступає фундаментом у виборі різних форм нормативної поведінки щодо себе та інших. Якщо діти дотримуються норм поведінки, то цінність їхнього спілкування підвищується, завдяки їй у них формується доброзичливе ставлення до оточуючих. С.Г. Якобсон було визначено інституційну та неінституційну форми та типи нормативної регуляції поведінки особистості: односторонній, взаємний тип і саморегуляція. У результаті дослідницею була створена модель морального розвитку особистості дитини. Для цієї моделі характерним є те, що поява індивідуальної форми нормативної регуляції дитини (точніше, моральної саморегуляції її поведінки) є основою моральності особистості. Передумовою становлення моральної саморегуляції, за С.Г. Якобсон, є одностороння нормативна регуляція, що переважає саме в дошкільному віці (для неї характерне пред'явлення дорослими норм у взаємодії з дитиною), та взаємна нормативна регуляція, яка у свою чергу з'являється в молодших школярів (виникає в міжособистісних взаєминах між дітьми). Остання слугує констатацією процесу появи саморегулятивної поведінки в особистості.

Аналізуючи цю концепцію, одразу чітко видно інструменти міжособистісних взаємин – моральні норми, оскільки саме вони є засобами подолання конфліктів та установлення співдружності з однолітками. Отже, моральна саморегуляція, на думку С.Г. Якобсон, і є тією формою моральності людини, що якнайповніше відображає її сутність. А мораль у свою чергу є особливим суспільним механізмом внутрішньої поведінки людей, що виконується на підставі прийнятих суспільних цінностей. Що стосується когнітивної передумови моральної саморегуляції особистості, то на її утворення впливають такі чинники, як адекватне розуміння та оцінка ситуацій морального вибору. Ці чинники є основними постулатами в концепції, яка розглядається. Проте особистісний аспект має вихідне значення для становлення моральності. Як було доведено вченим, важливе значення для формування саморегуляції особистості має її нетерпиме ставлення до порушень норм моралі щодо власної поведінки [18].

Проблемою моральних переконань займався відомий російський психолог О.І. Раєв, який із групою санкт-петербурзьких психологів провів цикл досліджень цієї проблеми. Учені визначили цілий комплекс напрямів розвитку моральних переконань у юнацькому віці. Згідно з позицією

О.І. Раєва моральні переконання – це складні комплексні утворення, що включають у себе знання відповідних моральних норм та емоційне ставлення до них, а структурними елементами цих переконань виступають моральні знання й почуття особистості.

Моральні знання – це сукупність узагальнених уявлень про моральні норми, вчинки, ситуації, поведінку, які й утворюють структурний конструкт моральних переконань у самосвідомості юнаків. Якщо розглядати моральні почуття в системі свідомості особистості, то вони виявляються через її ставлення до конкретного вчинку, дії або поведінки людини. Об'єктивне бачення емоційного ставлення індивіда відображається в моральних категоріях чи нормах, що є прийнятими в суспільстві; у ситуаціях, у яких проявляються моральні якості людини; у моральних вчинках людини та її властивостях у конкретній ситуації [12].

Вивченням моральних аспектів особистості займався Б.С. Братусь. Він висунув низку положень, згідно з якими психологічним інструментарієм морального становлення особистості є культурні, духовні потреби, смислоутворювальні мотиви та емоційні переживання. Зважаючи на це, моральна позиція та поведінка особистості визначається за допомогою її моральних мотивів. Емоції (точніше, емоційні переживання) є потужними мотивами особистості та посідають особливе місце в її моральній діяльності. Ці дані підтверджуються тим, що будь-яка невідповідність між смислоутворювальними мотивами та поведінкою індивіда призводить до певних особистісних переживань. А ще цей стан є незамінним інструментом такої внутрішньої діяльності, як самоаналіз (оцінка своїх дій та вчинків), без якого неможливе моральне зростання особистості. Згідно з позицією Б.С. Братуса саме смислові утворення, своєрідний сплав афекту та інтелекту, що внутрішньо кристалізуються у свідомості особистості завдяки їх глибокому усвідомленню, є особистісними цінностями людини та виступають одиницею аналізу моральної поведінки та морального розвитку. Цінності особистості, як стверджував вчений, – це усвідомлені й прийняті нею загальні смисли життя. Значущість концепції вченого полягає в постійному пошуку особистісного смислу, який проявляється в емоційного ставленні до життя [5].

Тривалий час дослідженням морального розвитку особистості займалася М.І. Воловікова, яка відштовхувалась від концепції «надбудови», згідно з якою розвиток розуміється як співвідношення компонентів структури свідомості й самосвідомості та

зміна різних її функцій, якостей. За допомогою «надбудівної» моделі між моральною, інтелектуальною та емоційною сферами у свідомості людини утворюються міцні зв'язки, що впливають на процес її особистісного розвитку.

На початку 90-х років було спростовано висновки Ж. Піаже та Л. Кольберга про інваріантність рівнів розвитку моральної свідомості, у якій когнітивний розвиток випереджає моральний. Ці спростування результатів досліджень Ж. Піаже та Л. Кольберга були зроблені групою таких вчених, як М.І. Воловікова, Т.А. Ребеко, К.О. Абульханова та В.О. Єлисеєва. Дослідниками було констатовано, що у вирішенні моральних проблем бере участь вся особистість у цілому, її особистісний інтеграл (композиції життєвих цінностей індивідуальності). Проаналізувавши результати дослідження, яке вони провели (якісний аналіз творів, написаних дітьми, у яких розв'язувались «моральні історії»), було зроблено висновок про те, що інтелектуальна й моральна сфери можуть як тісно взаємодіяти, так і функціонувати незалежно одна від одної. Проте було встановлено поряд із цим фактом і зворотний зв'язок між моральним та інтелектуальним розвитком. Базою для морального та інтелектуального зростання особистості виступають утворення сформованих етичних еталонів та їхні тісні зв'язки в моральній сфері людини. Саме нефіксованість сприйнятих у дитинстві моральних норм може стати причиною інтелектуального відставання особистості [1].

Для засвоєння нормативної поведінки людина має прагнути вдало самоорганізувати своє життя. Цю проблему вивчала Р.М. Грановська, яка сконцентрувала увагу на процесі визначення особистістю шляхів самоорганізації власного життя. На її думку, тісний взаємозв'язок існує між особистісним зростанням людини й усвідомленням своєї індивідуальності: наскільки ти приймаєш себе, настільки ти приймаєш і відповідальність за власні дії та вчинки. На підставі наукового аналізу психології підліткового та юнацького віку Р.М. Грановською були виділені основні детермінанти, згідно з якими молодь порушує моральні принципи:

- розбіжності в моральних оцінках дорослих і друзів молоді людини;
- розходження цінностей батьків із цінностями юнака;
- підвищений вплив навіюваності в особистості, що закріплює риси, які постійно підкреслюються іншими;
- жорсткий контроль або вседозволеність;
- невизначений особистісний простір та розгубленість, через що молода людина не

може бути автономною особистістю, як в сім'ї, так і серед однолітків;

- прямий тиск на особистість юнацького віку, що викликає в неї негативізм до прохань чи наказів;

- безапеляційна вимогливість і неповага з боку дорослих до особистості молоді людини;

- занижена «планка» в побудові життєвої перспективи юнаків веде до тривоги, а потім і до самозахисту (агресивності);

- «виховання» молоді людини на основі постійної заборони батьками (дорослими) особливо значущих для неї бажань;

- не роз'яснення, а нав'язування моральних правил молоді.

На думку вченого, саме в цей період визначається шлях розвитку особистості, який у свою чергу має значний вплив і на її моральне становлення [7].

В останнє десятиліття проблему морального становлення особистості почали розглядати детальніше, оскільки вона стала більш гострою та актуальною у зв'язку із соціально-політичними та економічними змінами, що відбулися в країні й у світі. Тому нами було розглянуто та проаналізовано низку сучасних наукових досліджень у сфері психології, які стосуються вивчення нашої проблеми.

Російськими психологами О.Л. Журавльовим та А.Б. Купрейченко був здійснений аналіз взаємозв'язків між морально-психологічними та соціально-економічними поняттями, тобто зв'язок духовно-морального розвитку особистості з видом її професійної діяльності та статусом у суспільстві. У цьому дослідженні головним чином презентовані та розкриті саме механізми морально-психологічного впливу на особистість у різній професійній діяльності. Вченими було виявлено, що довіра є структурним механізмом побудови психологічної дистанції, яка у свою чергу прямо пов'язана з дотриманням моральних норм і правил. Отже, моральне зростання особистості певною мірою залежить від допущення людиною інших у власне оточення, у свій психологічний простір. Іншими словами, наскільки особистість довіряє іншим людям, настільки й вони довіряють їй. Від цього буде залежати формування правил та системи цінностей особистості, а відтак – її моральний розвиток [8].

Психолого-моральний стан сучасного російського суспільства був оптимізований у результаті дослідження Є.М. Резнікова. Учений детально та системно проаналізував моральний стан суспільства, з'ясував причини занепаду моральності особистості в країні (виключення з навчальних планів

годин морального виховання в закладах освіти (дитячі садки, школи, коледжі та ін.); відсутність цензури в ЗМІ, літературі, доступність до мережі Інтернет; насадження іноземної культури та системи цінностей) та розробив рекомендації щодо поліпшення морально-психологічної атмосфери. У своїй роботі психолог посилався на доробки А.В. Юревича, який вбачав допомогу в розвитку моральної сфери суспільства в залученні до морального просвітлення всіх його членів на рівні держави [13].

Значущістю розвитку духовно-моральних цінностей та духовно-морального виховання сучасної молоді займався В.Є. Семенов. За допомогою опитувальників, у яких визначалися життєві цінності молоді та варіанти її бачення суспільства в майбутньому, вчений дослідив та описав сутність моральної спрямованості. Також одним з основних досягнень у цьому дослідженні стало обґрунтування В.Є. Семеновим всієї важливості духовно-морального виховання сучасних юнаків, яке є одним з основних аспектів розвитку особистості в цілому, та довів, що моральне зростання є системоутворювальним компонентом особистісного зростання молоді [14].

Ще одним доробком у вивченні становлення моральності особистості стало дослідження особистісної регуляції моральних виборів у вербальній ситуації й міжособистісній взаємодії, над яким працювали такі вчені, як Т.В. Корнілова та І.О. Чигринова. За результатами цього дослідження стає зрозуміло, що моральний вибір можна визначати як такий спосіб орієнтації людини, який акумулює в собі не тільки самоставлення й значущість досягнення власних цілей, але й ціннісне ставлення до інших. Отже, через моральний вибір, який здійснюється за допомогою ціннісних орієнтацій, що формуються на основі врахування стосунків з іншими людьми, та самоствердження особистості остання має змогу розвивати та формувати свою моральну самосвідомість, яка і є показником її морального зростання [9].

Після аналізу досліджень російських вчених, які займалися проблемою морального розвитку особистості, нами було вивчено роботи вітчизняних науковців, які досліджували цю проблему. Перший, хто розробив прогресивний науковий підхід до морально-духовного зростання підростаючої особистості, був І.Д. Бех. Вчений подав концептуальну схему формування й розвитку «Я» особистості як регулятора її моральної поведінки. Як стверджував І.Д. Бех, виховання підростаючої особистості повинно відбуватися на основі становлення мораль-

но-духовної самосвідомості, оскільки це найважливіша умова для становлення такого важливого й кропіткого процесу. Вчений розглядає питання про визначення складу морально-духовної самосвідомості особистості, для цього актуалізується образ «Я» – внутрішня сутність самосвідомості людини. За цим образом «Я» стоїть певна змістова реальність, яка його опредмечує за допомогою особистісних цінностей та на якій базується індивідуальність людини. Як довів І.Д. Бех, особистісна цінність, природа якої проявляється в змісті внутрішнього наповнення «Я», – це рівнозначна властивість особистісної якості людини, яка створюється вчинками. Завершенням становлення особистості, її «побудови» повинен бути саме вчинок. Адже моральні устремління залишають слід лише тоді, коли знаходять своє втілення в діях, коли стають актами вільного вчинку. І.Д. Бехом ставиться та вирішується одна з найскладніших та найактуальніших проблем – виховання морально-духовної особистості, а також відкривається психологічна закономірність морально-духовної діяльності людини: кожне нове морально-духовне надбання приносить більше радості, ніж попереднє [3].

Вагомою у формуванні моральної особистості є наукова позиція І.С. Булах про те, що важливим етапом морального зростання підростаючої особистості є її ознайомлення з нормативними умовами суспільства, вироблення в неї шанобливого ставлення до існуючої системи духовних цінностей і правил соціального життя. За результатами досліджень психологів (Р. Байярд, Д. Байярд, Б.С. Братусь, Г. Крайг, Ф. Райс, Х. Ремшміт, Д.Й. Фельдштейн та інші), які стверджували, що особистісною передумовою морального зростання є процес становлення моральної самосвідомості, зокрема її ядра – образу «Я», І.С. Булах було встановлено логічний взаємозв'язок процесів «особистісне зростання» та «моральне зростання» в період дорослішання, а також виявлено й розкрито суть моральної самосвідомості як засади особистісного зростання молодшої людини.

Отже, вченим було визначено моральну самосвідомість через наявність у ній двох «Я», або багатьох «Я», які певним чином співвідносяться один з одним, що дає змогу особистості бути готовим не тільки до безкорисливих чи прагматичних взаємин з оточуючими людьми, але й наділяють її здатністю до рефлексії, активного ставлення до обставин та допомагають оцінити себе очима «іншого». Іншими словами, сутність моральної самосвідомості полягає не тільки в оцінці власних дій у межах мораль-

но-суспільних правил, але й формує в особистості вміння аналізувати себе за цими правилами за допомогою думки оточуючих. Також І.С. Булах була детально проаналізована та розкрита сутність функціонування психологічних механізмів, до яких вчений відносить моральну саморефлексію (збалансовує роботу когнітивної та емоційно-ціннісної складових) та моральну саморегуляцію (відповідає за виконання функцій координації, регуляції, керування, контроль вільних дій на рівні поведінкової складової структури моральної самосвідомості), які є засобами структурування нормативно-ціннісної самосвідомості зростаючої особистості [6].

Моральний вибір як умова становлення самосвідомості особистості підлітка був розглянутий Л.М. Сокол. Було вивчено динаміку морального вибору на різних вікових етапах дорослішання, сформулювало сутність поняття «готовність до морального вибору» особистості молодшої людини, а також визначено та обґрунтовано генезис, етапи, критерії й рівні цього процесу. Моральний вибір суттєво впливає на моральне зростання та є одним з основних компонентів цього процесу. Також вченим було визначено, що вікові особливості особистості мають безпосередній вплив на її моральний розвиток [15].

Самосвідомість підлітків, точніше проблема розвитку моральної самосвідомості цього вікового періоду, були обґрунтовані Ю.А. Алексеевою. Вона вивчила особливості становлення компонентів моральної самосвідомості та визначила критерії й рівні їх розвитку в підлітковому віці, а також створила психологічну модель консультування щодо розвитку моральної самосвідомості підлітків. Підлітковий вік є доволі важливою сходинкою в житті кожної людини. Саме в цей період набувають активного розвитку, який викликаний переходом від дитинства до дорослості, всі психічні та фізіологічні процеси. І саме в цей період в особистості з'являється безліч проблем, які потрібно свідомо оцінювати й вирішувати по-новому, по-дорослому. Як зазначав відомий американський психолог Р. Мей, оскільки кожна особистісна проблема є моральною, то надання консультативної допомоги в підлітковому віці щодо становлення моральної свідомості є вагомим внеском у допомогу розвитку особистості [2].

Т.Л. Ткачук було вивчено психологічні тенденції розвитку моральних цінностей у підлітків. Вчений розкрив та обґрунтував сутність процесу лібералізації моральних цінностей у підлітковому віці як основної психологічної тенденції розвитку цих цін-

ностей, виявив рівні розвитку моралі цього вікового періоду, а також довів, що основою моральної рефлексії та саморефлексії є інтелектуальна та соціальна рефлексії. Такий висновок підтверджує зв'язок інтелектуальної та соціальної сфер із моральним розвитком [17].

Психологічними особливостями становлення моральної свідомості в підлітковому та юнацькому віці займався В.М. Пенскі. Основою у вивченні цього питання стали матеріали крос-культурного дослідження. Після аналізу цього дослідження вченим були виділені основні теоретичні положення стосовно особливостей моральної свідомості в підлітковому та юнацькому віці, до яких належать структура моральної свідомості особистості, виділення за різними характеристиками градації моральних знань (повнота, глибина, чіткість) та систематизація рушійних сил різних функцій моральної свідомості. Одним з основних висновків цього дослідження є наукова позиція В.М. Пенскі про те, що на розвиток моральної свідомості також мають безпосередній вплив її гендерні та культурні аспекти [11].

Ще один вчений-сучасник І.О. Ткачук, який працював над вивченням формування духовно-творчого потенціалу студентської молоді в трансформаційному суспільстві, виявив специфіку управління процесом духовного зростання студентської молоді, яке нерозривно пов'язане з моральним зростанням як процесом навчання та виховання через творчість студентів. Завдяки цьому дослідженню вченим було визначено один із психологічних чинників морального зростання особистості – її діяльність, а точніше вид діяльності – творчість, яка у свою чергу включає задатки та здібності особистості [16].

Одним із показників морального розвитку особистості є прояв сумлінності. Вивченням цього поняття та психологічних особливостей його генези в юнацькому віці займалася О.М. Молчанова, якою було виявлено специфіку розвитку сумлінності особистості юнацького віку, на основі аналізу наукових позицій різних вчених виокремлено компоненти структури становлення цієї якості (когнітивні конструкти (І.С. Булах, Х. Ремшміт, В. Франкл та ін.), емоційні конструкти (К. Ізард, О.Г. Спіркін, П.М. Якобсон та ін.), поведінкові конструкти (І.Д. Бех, М.І. Боришевський, І.С. Кон та ін.)) та проаналізовані гендерні відмінності, що мають вплив на розвиток та становлення цієї якості. Основною науковою думкою став висновок про те, що сумлінність є складним особистісним утворенням, яке відноситься до моральної якості й харак-

теризує моральність особистості, а сензитивним періодом для цієї якості є саме юнацький вік [10].

Висновки. Здійснивши аналіз наукових робіт російських вчених, ми дійшли висновку, у якому підтвердилося, що моральний розвиток нерозривно пов'язаний із розвитком особистості, а всі її сфери, що впливають на особистісне становлення, мають тісні взаємозв'язки, мотиви та потреби є психологічними чинниками морального зростання людини. Ще одним відкриттям стало визначення показників морального становлення особистості, до яких належать такі моральні якості людини, як відповідальність та совість.

Цей аналіз дав поштовх до більш ґрунтовного вивчення робіт українських вчених, адже в них визначено регулятор моральної поведінки, етапи морального зростання, умови становлення самосвідомості, психологічні тенденції розвитку моральних цінностей тощо.

Отже, підсумовуючи, із впевненістю можна сказати, що детальним вивченням психологічної основи морального зростання особистості юнацького віку майже ніхто не займався, лише деякі дослідники торкалися названих вище питань, тому більш ґрунтовним вивчення цієї проблеми ми будемо займатися в подальшій науковій роботі, спираючись на аналіз цього теоретично-наукового дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абульханова К.А. Проблемы исследования индивидуального сознания / К.А. Абульханова, М.И. Воловикова, В.А. Елисеев // Психологический журнал. – 1991. – № 4. – С. 27–40.
2. Алексеева Ю.А. Становлення моральної самосвідомості підлітків у процесі психологічного консультування : дис. ... канд. психол. наук. : спец. 19.00.07 / Ю.А. Алексеева. – К., 2006. – 230 с.
3. Бех І.Д. Ядро особистості у фокусі виховання / І.Д. Бех // Психологія на перетині тисячоліть : зб. наук. праць П'ятих Костюківських читань : в 3 т. – К. : Гнозис, 1998. – Т. 1. – С. 135–144.
4. Божович Л.И. Проблемы формирования личности : избр. психол. тр. / Л.И. Божович ; под ред. Д.И. Фельдштейна. – М., 1985. – 212 с.
5. Братусь Б.С. К проблеме нравственного сознания в культуре уходящего века / Б.С. Братусь // Вопросы психологии. – 1993. – № 1. – С. 6–13.
6. Булах І.С. Психологічні основи особистісного зростання підлітків : дис. ... док. психол. наук : спец. 19.00.07 / І.С. Булах. – К., 2004. – 466 с.
7. Грановская Р.М. Подростковая и юношеская психология / Р.М. Грановская // Элементы практической психологии. – 3-е изд. – СПб. : Свет, 1997. – С. 406–440.
8. Журавлев А.Л. Нравственно-психологическая регуляция экономической активности / А.Л. Журавлев,

А.Б. Купрейченко. – М. : Изд-во «Институт психологий РАН», 2003. – 436 с.

9. Корнилова Т.В. Стадии индивидуальной морали и принятие регуляции личностных выборов / Т.В. Корнилова, И.А. Чигринова // Психологический журнал. – 2012. – Т. 33. – № 2. – С. 69–87.

10. Молчанова О.М. Психологічні особливості генезу сумлінності в юнацькому віці : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / О.М. Молчанова ; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – Київ, 2012. – 19 с.

11. Пенські В.М. Психологічні особливості становлення моральної свідомості у підлітковому та юнацькому віці (на матеріалах крос-культурного дослідження) : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / В.М. Пенські. – К., 2009. – 274 с.

12. Раев А.И. Нравственное убеждение как объект психологического исследования / А.И. Раев // Психологические проблемы развития нравственных убеждений : сб. научных тр. / ред. кол. В.В. Богословский, Л.А. Матвеева, А.И. Раев, А.И. Щербаков. – Л., 1987. – С. 3–10.

13. Резников Е.Н. Оптимизация исследований психолого-нравственного состояния современного рос-

сийского общества / Е.Н. Резников // Психологический журнал. – 2009. – Т. 30. – № 4. – С. 98–99.

14. Семёнов В.Е. Духовно-нравственные ценности и воспитание как важнейшие условия развития России / В.Е. Семёнов // Психологический журнал. – 2011. – Т. 32. – № 5. – С. 92–96.

15. Сокол Л.М. Моральный вибір як умова становлення самосвідомості особистості підлітка : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / Л.М. Сокол ; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2006. – 21 с.

16. Ткачук І.О. Формування духовно-творчого потенціалу студентської молоді у трансформаційному суспільстві : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / І.О. Ткачук ; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2010. – 18 с.

17. Ткачук Т.Л. Психологічні тенденції розвитку моральних цінностей у підлітків : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / Т.Л. Ткачук. – К., 2008. – 239 с.

18. Якобсон С.Г. Психологические механизмы усвоения детьми этических норм / С.Г. Якобсон, В.Г. Щур // Психологические проблемы нравственного воспитания детей. – М., 1977. – С. 59–108.

УДК 159.92

ГРОМАДЯНСЬКІСТЬ ДОРОСЛОЇ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ ЇЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО РОЗВИТКУ

Лукашевич О.М., к. психол. н., доцент, докторант
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

У статті проаналізовано сучасні психологічні підходи до розуміння громадянськості в контексті громадянського розвитку дорослої особистості. Досліджено, що більшістю науковців громадянськість розглядається як інтегративна якість особистості. Громадянський розвиток – це більш загальне й змістовне поняття, яке передбачає розвиток не окремої якості (громадянськості), а особистості в цілому. Зроблено висновок, що громадянський розвиток є складним процесом якісних соціально-психологічних та особистісних змін, результатом якого є утворення інтегральної психологічної якості особистості – громадянськості.

Ключові слова: доросла особистість, громадянський розвиток, громадянськість, громадянська самосвідомість.

В статье проанализированы современные психологические подходы к пониманию гражданственности в контексте гражданского развития взрослой личности. Исследовано, что большинством ученых гражданственность рассматривается как интегративное качество личности. Гражданское развитие – это более общее и содержательное понятие, которое предусматривает развитие не отдельного качества (гражданственности), а личности в целом. Сделан вывод, что гражданское развитие является сложным процессом качественных социально-психологических и личностных изменений, результатом и критерием которого является образование интегрального психологического качества личности – гражданственности.

Ключевые слова: взрослая личность, гражданское развитие, гражданственность, гражданское самосознание.

Lukashevych O.M. CIVISM OF ADULT PERSONALITY IS IN THE CONTEXT OF HER CIVIL DEVELOPMENT

In the article the modern psychological going is analysed near understanding of civism in the context of civil development of adult personality. It is investigational, that civism is examined most scientists as integrative quality of personality. While civil development is this more common and rich in content concept that foresees development of not separate quality (civism), and personalities on the whole. Drawn conclusion, that civil development is the difficult process of quality socially-psychological and personality changes, by a result and the criterion of that is formation of integral psychological quality of personality – civism.

Key words: adult personality, civil development, civism, civil consciousness.